

**Achado dunha ara a *Iuppiter Optimo Maximo* na parroquia de Santiago de Verea
(provincia de Ourense)**

EDUARDO - BREOGÁN NIETO MUÑIZ
UNIVERSIDADE DE VIGO

Resumen:

Con este artículo se quiere dar a conocer la aparición de una nueva ara romana dedicada a *I.O.M.*, que se viene a sumar a las ya numerosas inscripciones con invocación al dios supremo romano, cuya mayor concentración se encuentra precisamente en el noroeste peninsular. Se trata también brevemente la cuestión del sincretismo religioso, la identificación de cultos de divinidades indígenas y romanas.

Abstract:

In this article we want to show up a new Roman stone altar dedicate to *I.O.M.*, which becomes attached to numerous inscriptions to the suprem Roman God, whose bigger concentration is in the northwest of the peninsula. Also deal to the question of the religious sincretism, i.e. the identification of religious adorations of natives and romans divinities.

A comezos do ano 2001 apareceu casualmente unha pequena ara romana na praza da igrexa parroquial de Santiago de Verea, no lugar do Carballo, Concello de Verea, provincia de Ourense (foto 1). Atopábase no lado oeste da mesma, xunto a outras pedras procedentes das obras de remodelación dunha casa adxacente, coñecida coma "a casa do mestre", e que foran levadas a cabo xa no ano 1997.

FOTO 1:

Foto frontal de ara de Santiago de Verea.

Actualmente (maio do 2002) segue no lugar do achado, na praza, ó pé da casa.

Carece de calquera tipo de contexto arqueolóxico coñecido, salvo que se atopa a uns 200m do castro chamado da Cividá, romanizado con toda seguridade, e preto tamén do ramal da vía XVIII do Itinerario de Antonino, que ía do campamento e mansión viaria de Aquis Querquernis cara Celanova e Ourense, pasando polo concello de Verea, vía da cal tomou o nome o concello seguramente.

Ningún destes lugares, aínda que non se poida descartar con rotundidade, parece sela orixe da ara; parte das pedras da obra foron traídas da Limia, procedentes de derribos, polo que probablemente sexa este o seu lugar de orixe, sobretudo se temos en conta que na bisbarra da Limia teñen aparecido gran número de aras adicadas á mesma divinidade. Dado que está rebaixada por un lado dedúcese que xa fora reaproveitada con anterioridade para outra construción, que foi desmontada logo para aprovaíta-lo material, e así chegaría ata Verea, entre outras pedras, para a remodelación da casa.

Atopouse preto da igrexa e do cruceiro, lugares nos que non é difícil atopar restos de aras, polo seu carácter de lugares sagrados, moitas veces perduración de lugares de culto anteriores, mais semella que neste caso non teñen nada que ver.

De feito, apareceron os restos doutra ara, tamén recentemente, no desescombros da igrexa de Santa Olaia de Portela (concello de Verea) ó ser retirados os altares laterais¹ (foto 3). Trátase da parte superior, con focus, acroteiros, reborde e cornixa. As súas medidas son 35 cm de alto, 29 cm de ancho e 31 cm de fondo (de buxo II). Neste caso, si que se atopou in situ, e pódese relacionar sen medo coa vía antes comentada. Estas dúas aras son as únicas coñecidas do concello.

FOTO 3:

Ara atopada en Portela (Verea)

Esta ara non conserva restos de inscrición, pero é interesante polo feito de ter sido atopada formando parte da igrexa, polo tanto levaba no lugar polo menos dende o século XVIII, data da súa construción. O que sería interesante coñecer é coma apareceu, se simplemente de recheo ou formando parte da estrutura do altar. Neste caso si que habería que póla en relación coa perduración de lugares e obxectos de culto, ou tamén en relación coa vía romana que pasaba polo lugar². Vía que por outra parte xa tería tido uso en época prerromana, pasando por entre unhas mámoas no lugar do Outeirón e usando o paso natural que dende a Baixa Limia cruzaba ó val do río San Vicente (ou Orille) e do Arnoia polo alto do Vieiro; este camiño continuou en uso na Idade Media. Ferreira Priegue fai mención a un proxecto do século XII para a construción dun albergue de peregríns que dende Portugal levarían a cabo a súa peregrinaxe a Santiago³. Desta vía seguramente

¹ Esta ara foi brevemente dada a coñecer no artigo de NIETO MUÑIZ, E.B., 2002: "Aras romanas, signo dunha época anterior", en *Onde o mundo se chama Celanova*, Celanova, pp. 15-19. Actualmente atópase na residencia de M. D. R., no Carballo, concello de Verea.

² Este ramal da vía está referenciado no libro de FERREIRA PRIEGUE, E., 1988: "Os camiños medievais de Galicia", *Boletín Auriense*, anexo 9, Ourense, p.172.

³ FERREIRA PRIEGUE, E., 1988: p. 172.

derivan os nomes das aldeas próximas: Portela e Vieiro, topónimos relacionados cos camiños.

A ara atopada en Santiago de Verea está realizada en granito local amarelento, moi erosionado e de mala calidade; desgástase co simple roce. As súas dimensións son reducidas: 58 cm de alto; 26 cm de ancho na parte inferior e 23 na superior; e 23 cm de fondo (debuxo I). Presenta tan só dúas liñas de texto. O campo epigráfico é de uns 19 cm, con letras de factura tosca e irregular que rondan os 6 cm de alto. O interlineado é de uns 3 cm.

O texto é o seguinte:

IOM
CATN

O seu estado de conservación non é moi bo, xa que, a parte da mala calidade do material e da súa erosión, ten, coma xa indicamos, un rebaixe lateral de 3 cm no lado dereito e de 38 cm dende a parte alta, que afectou ó campo epigráfico, aínda que parece sen privamos do seu entendemento, xa que só fixo desaparecer parte da última letra de cada ringlón.

Na parte traseira ten, xunto ó rebaixe antes indicado, unha perforación de 5 cm de diámetro.

Na parte alta presenta un focus para libacións de 6'5 cm de diámetro, algo descentrado debido o rebaixe lateral (foto 2). Podería haber ti do acroteiros ou algún

FOTO 2:
Foto en detalle do focus superior.

outro tipo de reborde para impedir a caída das ofrendas e teren sido desbastados, de feito as esquinas están picadas, aínda que é difícil de constatar dado o grao de erosión, mais que pola feita da peza e a tosquedade da inscrición podemos descartar que tivera ningún tipo de decoración.

o único resto decorativo é quizais unha estría horizontal inferior, a 20 cm da base, e coincidindo co final do rebaixe, que se mella servir de separador da base e da parte da inscrición.

A transcripción da primeira liña non da lugar a dúbidas: *I(uppiter) O(ptimo) M(aximo)*.

Para a segunda liña seguimos a opinión indicada personalmente polo profesor da Universidade de Santiago Pedro López Barja, a quen agradecemos a súa axuda. Podería tratarse ben dun epíteto do deus, ou ben do no me do dedicante. O máis normal é que fora a segunda opción, xa que encaixaría coa fórmula epigráfica tradicional das aras votivas, co no me do deus a quen se lle adica en primeiro lugar, seguido do nome do oferente e finalmente unha fórmula dedicatoria, que neste caso non presenta trazas de habela tido nunca. O "C" e o "A" ademáis semellan estar unidos, feito que favorece tamén esta opción. A última letra semella estar incompleta, mais inclinámonos pola opción de que se trate dun "N", xa que parece que continuaba no trozo que foi picado e o trazo é algo distinto do do "A" anterior.

Trátase dunha inscrición votiva nunha ara que pola súa sinxeleza de elaboración e técnica pouco coidada debe incluírse no grupo de aras de gusto indíxena segundo a clasificación do *CIRG*⁴. Non está traballada por detrás, dado que iría arrimada a algún tipo de estrutura. A maioría das aras votivas achadas no N.O. están adicadas ás divinidades indíxenas e romanas máis importantes, e esta é un caso máis. Localízanse sobre todo en zonas pouco romanizadas, como é o caso da Gallaecia. Non existe unha relación directa entre a calidade e a morfoloxía e a natureza da divindade⁵, xa que como vemos tamén neste caso, estando adicada á divindade principal non ten unha factura moi coidada.

As inscricións votivas soen ter unhas fórmulas ríxidas, conuinando elementos fixos: o nome da divindade, a súa indicación ou "*sacrum*", o dedicante e o motivo polo que se dedica⁶.

O universo relixioso ó que pertence é ó romano, aínda que, tal como opina o propio López Barja, este é un "marbete cómodo para unha variedade infinita"⁷. Haberá que mirar máis alá da propia inscrición, constatar lazos con outras divinidades locais, ver se pode haber algún tipo de sincretismo ou identificación de

⁴ *Corpus de Inscricións Romanas de Galicia*

⁵ *CIRG II*

⁶ LÓPEZ BARJA, 1993, p. 141

⁷ LÓPEZ BARJA, 1993, p. 141

divinidades locais coas romanas impostas. Habitualmente agóchase tras unha inscrición romana unha divindade prerromana, asimilada a cultos comúns. Neste caso, dada a sinxeleza da inscrición, quizais non houbera que ir moito máis aló, pero a súa simpleza lévanos a pensar nunha factura local, e o estar adicada a I.O.M., divindade que ten a súa concentración maior de inscricións no noroeste peninsular, dada a súa facil identificación con calquera tipo de culto a unha divindade superior indíxena, fainos pensar nese sincretismo.

Na bisbarra de Celanova temos o caso da ara atopada en San Munio de Veiga (concello da Bola)⁸, na que aparece a fórmula da inscrición votiva completa, é dicir, a invocación ó deus: *I. O.M.*, o nome do dedicante: neste caso *Ligarius Sabinus*, e a fórmula dedicatoria nunha das súas múltiples posibilidades: *V.S.L.M. (Votum Solvit Libens Merito)*. Xa no tipo de feitura da peza e na traza das letras obsérvase que se trata dunha ara moito máis elaborada e de gusto completamente latino, alonxada da tosquedade da de Verea, pero a fórmula semella segui-lo mesmo patrón, aínda que a inscrición desta última non teña tódolos elementos das inscricións votivas, debido probablemente a esa comentada tosquedade tanto na feitura coma no modo de facer do lapicida⁹.

Rodríguez Colmenero¹⁰ dá a coñecer unha ara atopada en Cumieira, Santa Marta de Penaguião (Vila Real, Portugal), sen acroteiros e con focus resaltado, na que só aparece tamén o nome do deus seguido do dedicante: *Iovi / Opt(imo) / Max(imo) / Ca(pito) / p(osuit)*. Trátase dun capitán que consagra ese altar a Xúpiter. Aquí suponse que aparece o cognomen apocopado, pero pódense dar outras posibilidades. A ara de Verea sería un caso semellante.

Para Blanco Sanmartín¹¹, o culto a Xúpiter débese a unha res posta da sociedade indíxena a uns estímulos concretos, coma unha reacción ás influencias alleas. Xúpiter está asociado á misión de dominio e conquista de Roma, é o deus da victoria favorable, o deus oficial do estado romano, do ceo e dos fenómenos atmosféricos, o protector de Roma, e canta tamén con moitos epítetos, en función das potestades e lugar ande recibe o culto. Dada esta gran cantidade de atribucións non é difícil que se identifique con gran número de cultos autóctonos, e que o seu nome acompañe ó da invocación anterior, non perdendo nen mudando así o lugar o carácter relixioso concreto anterior, pero introducindo un novo elemento romano, integrándose cos cultos indíxenas.

Este sincretismo ten un papel moi importante no proceso de integración e romanización. Foméntase ó culto a Xúpiter para integrar á poboación indíxena. De

⁸ RODRÍGUEZ COLMENERO, 1997, PP. 71-72.

⁹ Esta ara foi retirada do seu lugar orixinal, formando parte do muro da finca de casa rectoral de San Munio de Veiga (concello da Bola) e actualmente atópase no interior da igrexa, tal e como se indica no artigo de Nieto Muñiz citado na nota 1.

¹⁰ RODRÍGUEZ COLMENERO, 1997, p.83.

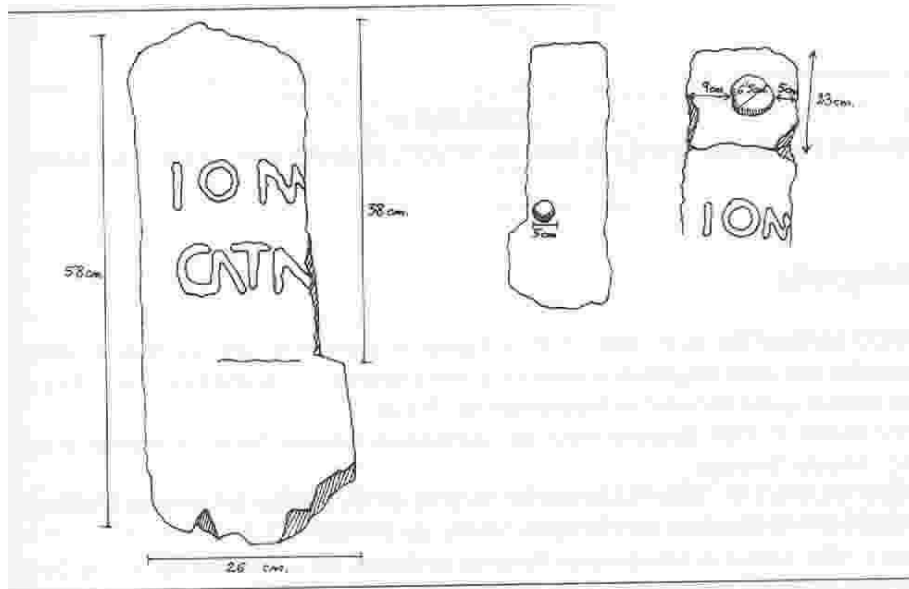
¹¹ BLANCO SAN MARTÍN, 1993, P.319.

todas formas a Blanco Sanmartín non é da opinión de que sexa este un fenómeno maioritario, e pensa que obedece á presión dos conquistadores. Ademais non é lóxico pensar que sendo Xúpiter a divindade suprema romana se lle adiquen votos por iniciativa indíxena, sería máis ben unha forma de aceptar a nova realidade romana¹².

En Galicia existen gran cantidade de aras adicadas a *I.O.M.* Xaquín Lorenzo fai referencia a un deus das altas cumes, posiblemente do trono e o raio, asimilado a Xúpiter todopoderoso, coas cualidades de inmensa bondade e infinito poder¹³. Vemos aquí como o proceso de sincretismo se produce con claridade.

Nun primeiro momento aparecerían os dous nomes, é dicir, o deus romano acompañando ó epíteto indíxena, pero pouco a pouco este vaise eliminando, quedando só o romano. Esta idea de asimilación sitúaa Peeters no século" d.C.¹⁴.

Por outra parte, e dada a maior abundancia de dedicatorias a *I.O.M.* no noroeste peninsular, fai pensar que esta identificación é case exclusiva desta área, ou polo menos si moi recurrida, e hai que ver nelas a pervivencia de cultos a deidades indíxenas que aínda latexaban no lugar cando se gravou o monumento¹⁵.

DEBUXO I:

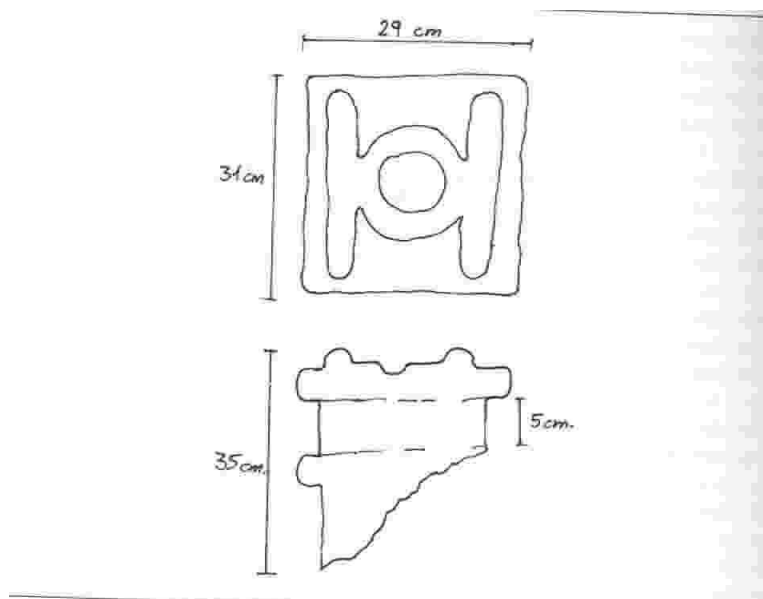
Debuxo do fragmento da ara atopada en Portela (Verea)

¹² PEREIRA MENAUT, 1984.

¹³ IRG IV, p. 15-16.

¹⁴ PEETERS, 1938, "Le culte de Jupiter en Espagne d'après les inscriptions", en *Revue Beige de Philologie et d'Historie*, Referencia tomada de IRG IV, p.61.

¹⁵ IRG II, p. 66.

DEBUXO II:

Debuxo da ara de Santiago de Vera, vista frontal coa inscrición, pola parte traseira co burado e do focus superior

Bibliografía

- BLANCO SAN MARTÍN, M. P., 1993: "Culto a Xúpiter no Conventus Lucensis: Relación entre formulación dos votos epigráficos e orixe social dos adicantes", en Acuña Castroviejo (dir.), *Actas del XXII Congreso Nacional de Arqueología*, vol II, Vigo.
- LÓPEZ BARJA, P., 1993: *Epigrafía latina, las inscripciones romanas desde los orígenes al siglo III d.C.*, Tórculo, Santiago.
- PEREIRA MENAUT, G., 1984: "La formación histórica de los pueblos del norte de Hispania", en *Veleia*, vol. 1, Universidad del País Vasco, Vitoria, pp. 271-287.
- Id. (dir.), 1994: *Corpus de Inscripciones Romanas de Galicia, vol. I. Provincia da Coruña*. Consello de Cultura Galega, Santiago.
- Id. (dir.), 1994: *Corpus de Inscripciones Romanas de Galicia, vol. II. Provincia de Pontevedra*. Con selo de Cultura Galega, Santiago.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, A., 1997: *Aquae Flaviae, vol. I. Fontes epigráficas da Gallaecia meridional interior*, Camara Municipal de Chaves, Chaves.
- VIVES, J., 1971: *Inscripciones Latinas de la España Romana*. Universidad de Barcelona.
- LORENZO FERNÁNDEZ, X. (edit), 1968: *Inscripciones Romanas de Galicia, vol. IV, provincia de Ourense*. Santiago.